

Bozsó Renáta

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
ORCID:0000-0002-6116-1778

Patkósné Hanesz Andrea

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
ORCID:0000-0002-1732-3485

Urbanik Tímea

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
ORCID:0000-0002-8228-2384

eZ a generáció ugyanaZ?

Szegedi fiatalok olvasási szokásainak változásai egy évtized alatt

Absztrakt

A KAPOCS Kutatócsoport Kultúrakutató Műhelye egy trendkutatás első két állomásaként tíz év különbséggel vizsgálta meg a szegedi 10-18 évesek viszonyát az olvasáshoz. Az aktuálisan ebbe a korosztályba tartozó szegedi tanulók olvasási szokásait felderítő, átfogó, kérdőíves adatfelvétel először 2011-ben valósult meg. Akkor papíralapú ívek segítségével vizsgáltuk az első Z generációs évfolyamokat felső tagozaton és középiskolákban. 2022-ben ugyanennek a generációnak a végét sikerült elérni immár online kérdőívek útján. Mindkét kutatás alkalmával több, mint 700 fiatal került a mintába. Célunk az volt, hogy a bő egy évtized alatt végbement változásokat rögzítsük az olvasás gyakorisága, eszközei, megítélése, valamint a könyvtár- és médiahasználat vonatkozásában. A válaszok többdimenziós összehasonlításra alkalmasak, hiszen lehetőségünk nyílt mindkét vizsgált évben összevetni a felső tagozatosok és a középiskolások mutatóit, de megfigyelhetjük azt is, hogy hogyan formálódott a klasszikus Z generáció 11 esztendő alatt. Követhetővé vált, ahogyan testet öltött a digitális generáció és ahogyan megváltoztak az olvasási szokások és preferenciák. Az összehasonlítások lehetőségét tovább növelte, hogy időközben országos adatfelvételek is történtek, melyekből inspirálódni lehetett, eredményeinket pedig egymásra vetíthettük.

Kulcsszavak: olvasási szokások, Z generáció

Abstract

Is this the same generation? Changes in the reading habits of young people in Szeged over a decade

The KAPOCS Research Group's Cultural Research Workshop, as the first two stages of a trend study, examined the attitude of 10-18 year-olds in Szeged towards reading ten years apart. The first comprehensive questionnaire survey of the reading habits of Szeged pupils in this age group was carried out in 2011. At that time, we surveyed the first Generation Z classes in upper secondary and secondary schools using paper-based questionnaires. In 2022, we reached the end of the same generation, now using online questionnaires. In both surveys, more than 700 young people were sampled. Our aim was to capture changes in reading frequency, tools, perceptions, library and media usage over the past decade or more. The responses allow for a multidimensional comparison, as we had the opportunity to compare the indicators of upper and middle school students in both years studied, but also to observe how

the classic Generation Z has been shaped over 11 years. We can see how the e-generation has taken shape and how reading habits and preferences have changed. Comparisons were further enhanced by the fact that in the meantime, national surveys had been conducted to draw inspiration from and cross-check results.

Keywords: reading habits, Generation Z

Bevezetés

Szegedi olvasáskutatásaink 2011-ben és 2022-ben felvett adatai a Z generáció elejét és végét érintik. A Z generációt meg lehet határozni az Y generációt követő és az Alfa generációt megelőző korcsoportként is. McCrindle és Wolfinger (2011) klasszikus tipológiáját használva a Z generáció alatt többnyire az 1995 és 2009 között születetteket értik, tehát míg a 2011-es szegedi olvasáskutatásban résztvevő diákok – akik 1992 és 2001 között születtek – a generációs csoport elejét jelentik, addig a felső tagozatosok (1997–2001) már inkább a közepét. A 2022-es mérésnél a Z generáció másik részét értük el, hiszen az akkori felső tagozatosok 2004 és 2008 között születtek, tehát ők a korosztály zárószakaszát jelentik.

A Z generáció az első olyan nemzedék, amelynek tagjai fiatal koruk óta hozzáférnek az internethez, és ez meghatározó részévé vált az életüknek. Nem csak digitális bébiszitter, de egyben a tévé, a rádió és a könyv szerepét is betölti, nem is beszélve arról, hogy a megnövekedett képernyőidő és az online kapcsolattartási lehetőség alapjaiban formálta át szociális (baráti és családi) kapcsolataikat is. Ők a digitális bennszülöttek (Prensky 2021), az 1995 után születettek, akik alapvetően másként dolgozzák fel a környezetükből érkező információkat, mint a korábbi generációk. A netgeneráció kifejezés Don Tapscott (1999) nevéhez fűződik, aki nagyszámú fiatal vizsgálata alapján a digitális generációra vonatkozóan a következő jellemzőket állapította meg: (1) szabadság, (2) testreszabhatóság, (3) ellenőrzés, (4) integritás, tisztesség, (5) együttműködés, (6) sebesség, (7) innováció, (8) jókedv és szórakozás (Frommann 2017; Tapscott 2009).

Sok könyv foglalkozik ezzel a korcsoporttal, nem csupán tudományos igénnyel, illetve demográfiai, szociológiai, médiaelméleti vagy pszichológiai szempontból, hanem ismeretterjesztő célból is. (Bereczki 2022; Guld 2022; Steigervald 2020, 2023; Szőke-Milinte 2020; Tari 2011; Törőcsik 2015; Varga 2017). Maga a generációkról szóló beszédmód és szemlélet is virágkorát élte az elmúlt években.

Mindemellett erősödnek az alfabetikus generációs tagolást érő kritikák, melyekről elgondolkodni akkor is érdemes, ha azokat a bírálatokat nem vesszük figyelembe, melyek a globális generációk meglétét vonják kétségbe (hiszen eltérő társadalmi és történelmi légkörben alapvetően más ingerek érik az embereket). Maradva tehát csak Magyarországon, itt is hosszúnak tűnik másfél évtized, melynek két végén nem csak életkorukat, de élethelyzetüket és megélt életeseményeiket tekintve is már nagyon különböző fiatalok találhatók. Ráadásul a digitális kor tudásalapú társadalmában másfél évtized alatt a korábbiakhoz képest sokkal jelentősebb mértékű és ütemű változások következnek be az életmódban, amit a Covid19 világjárvány még tovább fokozott.

Nekünk abban a szerencsés helyzetben volt részünk, hogy lehetőségünk nyílt 2011-ben egy nagymintás olvasáskutatást végezni az akkor 10-18 éves szegedi iskolások bevonásával, amit 2022-ben, megismételhetünk. E két olvasáskutatás adatainak összehasonlításával a szóban forgó Z generáció két végpontja került nagyító alá. Az eredmények összevetésével ellenőrizhetjük, hogy valóban tekinthető-e valamelyest homogén csoportnak ez a nemzedék, vagy inkább érdemes elengedni a címkézést, és egy trendkutatás két állomásaként felfogni és elemezni az adatfelvételek eredményei közötti különbségeket és hasonlóságokat. Az alábbiakban a két felmérés 42 kérdésből álló kérdőíveinek azon eredményeire koncentrálnunk, amelyek esetében a leginkább szembevető változást tapasztaltuk az adatfeldolgozás során.

A kutatás háttéréről

A minta elemszámát mindkét almintában sikerült növelnünk a második adatfelvétel alkalmával, az összetétel azonban veszített heterogenitásából. Több felkért iskolában nem kaptunk lehetőséget a lekérdezésre, erre inkább a magasabb továbbtanulási mutatókkal rendelkező általános- és középiskolák mutattak együttműködési hajlandóságot. Így bár a 2011-es 712 főt (343 felsős, 369 középiskolás) sikerült 2022-re 870 főre emelnünk (421 felsős, 449 gimnazista), a mintában felülreprezentáltak lettek a lányok és a diplomás szülők gyermekei. Előjáróban tehát le kell szögeznünk, hogy az alábbiakban bemutatott eredmények a magas elemszámok ellenére sem reprezentálják (mint ahogyan korábban sem reprezentálták) a 10-18 éves korosztályt, de még a szegedi fiatalságot sem, hiszen az előnyösebb szociokulturális háttér miatt eredményeink eltérnek a mintába be nem került iskolák tanulóitól. A két kutatás eredményeinek összehasonlításakor figyelembe vettük e különbségeket és – ahol ez releváns – az összevetésben a „magasabban pozicionált”¹ iskolák tanulóinak válaszait vettük csak figyelembe.

Az eltérések kitapintására és teljesebb kép elérése érdekében újabb felméréseket folytatunk.

A szabadidős tevékenységek és az olvasás

Az internet-nemzedék formálódása jól nyomon követhető a két adatfelvételi időszak között mind a felső tagozaton, mind pedig középiskolában. 2011-ben még 50% alatt maradt azok aránya, akik naponta több órán át interneteztek, mert a többség ennél kevesebbet ült gép elé (sőt 20% esetében ez csak hetente vagy ritkábban fordult elő). Egy évtized alatt ez sokat változott, így már a kérdést is más válaszlehetőségekkel kellett feltenni. Ekkor már alig haladta meg a 10%-ot azok aránya, akik napi több óránál kevesebbet illetve ritkábban használják a netet. Így formálódott tehát a digitális generáció, akik esetében ezt a többlet-időt valamilyen el kell vonni. Ezen idő-átcsoportosításoknak áldozatul eshetnek az olvasás hagyományos formái, hiszen a funkcionális ekvivalencia elve alapján „egy új technológia elsősorban azokat a tevékenységeket helyettesíti, amelyek funkciójukat tekintve a leginkább hasonlítanak hozzá” (Robinson et al. 2000. Idézi: Csüllög 2012). Tekintve, hogy az olvasásnak olyan funkciói, mint a szórakozás, művelődés, információszerzés az online felületeken is megvalósíthatóak, kézenfekvő volt az előfeltevés, hogy inkább ezt részesítik előnyben a nyomtatott tartalmak helyett.

Az olvasáskutatásaink alkalmával az egyik bevezető kérdésben igyekeztünk képet kapni arról, hogy alanyaink szabadidős tevékenységstruktúrájában hol helyezkednek el az olvasáshoz kapcsolódó tevékenységek. Kérdésünkre már 2011-ben is elég lehangoló válaszokat kaptunk, de még ezt is sikerült alulmúlnia a 2022-es kutatás eredményeinek.

A két felmérés alkalmával 20, illetve 23 tevékenységről kérdeztük meg a diákokat, mennyire szeretik azt végezni szabadidejükben (5 fokú skálán megjelölve azt). A legnépszerűbb tevékenységek a 10-18 éveseknél mindkét felmérés alkalmával ugyanazok voltak: zenehallgatás, barátokkal történő együttlét (középiskolában fiúval/lánnyal történő együttjárás), sportolás és filmnézés (illetve mozi). A két felmérés között a legnagyobb változást éppen az olvasáshoz kapcsolódó tevékenységek népszerűsége hozta azzal, hogy objektíve és relatíve is csökkent ezek kedveltsége. Ez azt jelenti, hogy az ötös skálán jelölt válaszok átlagai csökkentek, és a tevékenységek listáján is hátrébb sorolódtak. Az olvasáskutatók fájó szívvel szembesülnek azzal, hogy a fiatalok már szívesebben járnak színházba, gondolják háziállataikat, vagy végeznek házimunkát, mint hogy az olvasás bármely formáját folytassák szabadidejükben. Az általunk végzett két kutatás közötti időszakban, 2016-ban Dobosné Brezovszky Anikó szegedi középiskolásokat (14-20 évesek) célzó felmérésében az alábbi sorrend rajzolódott ki a szabadidős adatokkal összefüggésben: 1. zenét hallgatok, 2. barátokkal vagyok, 3. számítógépezek, közösségi oldalak, 4. filmet nézek, 5. olvasok, 6. sportolok, 7. televíziót nézek, 8. sétálgatok a városban, 9. fotózok, 10. rajzolok, 11. nincs szabadidőm, 12. egyéb. (Dobosné 2017: 37-38.)

Ahogy az 1. táblázatból is látható, az egyetlen kivételt a képregények olvasása képezi, ami felső tagozaton kicsit népszerűbbé vált, a gimnáziumban pedig alig változott. Az olvasás összes többi vizsgált formája veszített pozíciójából és egészen a sor végére csúszott (Bozsó, Patkósné

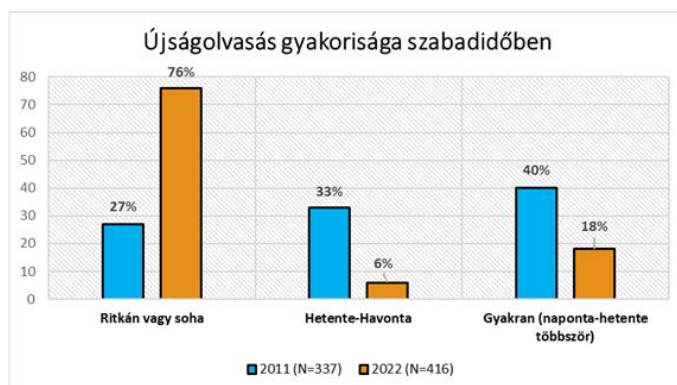
¹ Felső tagozat esetében a gyakorlóiskolás, középiskolák esetében a gimnáziumi almintákat vetettük össze.

2023; 2024). A klasszikus újságolvasás szinte teljesen eltűnt a fiatalok életéből. Ezt erősítik meg azok az adatok is, melyeket az olvasás gyakoriságára vonatkozó kérdésünkre kaptunk válaszként.

	Felső tagozat		Gimnázium	
	2011	2022	2011	2022
Újságolvasás	13.→23.		10.→23.	
Szépirodalom olvasása	16.→20.		11.→13.	
Ismeretközlő, szakirodalom olvasása	20.→22.		16.→20.	
Képregény olvasása	19.→17.		20.→21.	

1. táblázat: Az olvasásra irányuló tevékenységek kedveltségi rangsorban elfoglalt helye 2011-ben és 2022-ben felső tagozatosok és gimnazisták körében

A felső tagozatos diákok esetében az első Z generációs évfolyamoknak még 43%-a olvasott szabadidejében könyvet hetente több alkalommal, míg 30%-a szinte soha nem tette ezt. A korosztály fiatalabb tagjainál ezt már fordítva tapasztaltuk: 29%-uk olvas hetente többször és szinte fele már csak alkalmanként vagy soha (47%). Ennél is nagyobb esett a nyomtatott sajtótermékek olvasása, ami a legutóbbi országos reprezentatív kutatás eredményeivel (Tóth 2020) megegyező megállapításokra vezetett bennünket.

1. diagram: Felső tagozatosok szabadidős újságolvasási gyakorisága a két adatfelvétel során

Az 1. diagramon jól látható, hogy az újságok olvasása már visszaszorulóban van a 10-14 évesek körében. Ugyan az eredmények fenntartásokkal kezelendők, mert kérdésünkben nem részleteztük, hogy milyen jellegű sajtótermékekről van szó, de a két adatfelvételünk során egyformán hangzott a kérdés, így az eredmények összevetésre alkalmasak.

Míg tehát az újságok és a könyvek a vesztesei az eltelt évtizednek, a képregények, mangák kévébé, az internetes oldalak jelentősen gyarapították népszerűségüket, mint olvasásra alkalmas eszközök/felületek.

Family literacy

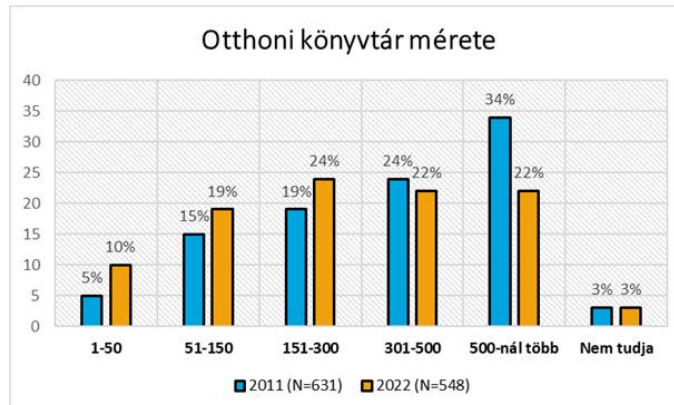
A családi háttér meghatározó szerepét minden olvasáskutatás és felmérés bizonyítja (például Taylor 1981; Nagy 1991; Tóth 2022). Mi is kíváncsiak voltunk a diákok szüleinek iskolai végzettségére, az otthoni könyvállomány nagyságára és arra, hogy emlékeik szerint olvastak-e az alanyoknak gyermekkorukban. Ezen kívül érdeklődtünk arról, hogy – megfigyeléseik szerint – olvasnak-e otthon a szülei.

Ahogy korábban jeleztük, a mintánkban az országos (és városi) arányokhoz képest lényegesen több a lány és azok, akik szüleiket felsőfokú iskolai végzettségüként azonosították.

2022-ben a teljes minta 60%-a volt lány és 40%-a fiú, ami nincs szinkronban az országos demográfiai arányokkal ebben az életkorban. Az arányok eltolódásának hátterében az állhat, hogy a vizsgált intézmények tagozatai között inkább a lányok számára vonzó művészeti, ill. humán jelleg dominál, középfokon pedig jellemzőbben a lánygyermek választja a gimnáziumot a szakmatanulás helyett. Ezen kívül a szülők – különösen az édesanyák – körében is sok a felsőfokú végzettségű (több mint felük diplomás), ami nem csak a gyermek iskolájának

kiválasztásában játszik szerepet, hanem konkrétan az olvasási szokásokra is befolyással lehet. „A diplomás szülők gyerekei nagyobb eséllyel válnak olvasóvá” (Tóth 2020: 332) – hangsúlyozza Tóth Máté is az országos olvasáskutatás eredményei kapcsán.

Az embereket körülvevő otthoni környezet, annak tárgyi kultúrája, felszereltsége összefügg az illető életvitelével, életmódjával. A könyvek között élők nagyobb eséllyel választják szabadidejük eltöltéséhez az olvasást, mint ahogyan természetesen ez visszafelé is érvényes: olvasni szerető emberek szívesebben veszik magukat körül könyvekkel otthon. Erre vonatkozóan a bevett kérdés a felmérés során, hogy a fiatalokkal megbecsültetjük az otthoni könyvtár nagyságát. Megdöbbentő, hogy 10 év alatt a fiatalok mennyivel kevesebb könyvet érzékelnek saját otthoni környezetükben, mint korábban (2. diagram).

2. diagram: 10-18 éves fiatalok által becsült otthoni könyvtár mérete a két mérés alkalmával

A szegedi gimnazisták esetében a változások még látványosabbak, mert a 2011-ben mértékhez képest pont a felére csökkent (46%-ról 23%-ra) azok aránya, akiknél otthon 500 darabnál több könyv lehet (Bozsó, Patkósné 2023). Bár ezen nincs mit csodálkozni, hiszen a 21. század lakáskultúráját, a minimalista lakberendezési irányvonalat, a modern társasházi lakások térszerkezetét látva azt tapasztaljuk, hogy egyre kevesebb hely van a klasszikus könyvszekrények, könyvespolcok számára. Az országos kutatás során a szülőket kérdezték meg ebben a témában és a tőlük kapott válaszok alapján is azt látszott, hogy csökkent a háztartások könyvtárája (Tóth 2020).

Az otthon tárgyi környezete mellett a másik meghatározó tényező a szülők által közvetített minta. 2011-ben még nem, de 2022-ben már megkérdeztük a fiatalokat, hogy látják-e otthon olvasni őket (3. diagram).

A gyerekeken keresztül közvetett képet kapunk az őket nevelő generációról is, mely jelen esetben az X vagy az Y generáció, akiket gyermekeik még – a jelek szerint – többségében látnak olvasni otthon. Bár itt még nem tudunk összehasonlítást tenni, de következő adatfelvételeink során már ez is lehetséges lesz, és azt is ismét hangsúlyozni szükséges, hogy a válaszadó fiatalok szülei között sok a magas végzettségű.

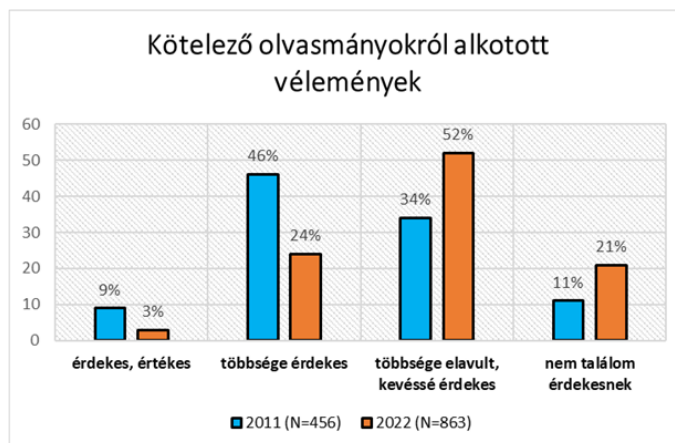
A harmadik kérdés, amellyel a szocializáció olvasási szokásokra gyakorolt hatását szövegeket vizsgálni, a gyermekkori emlékekre irányul. Ennek kapcsán az a kérdés az alanyok felé, idézzék fel, hogy olvastak-e nekik gyermekkorukban otthon. Az általunk vizsgált fiatalok esetében itt nem történt jelentős változás a tizenegy év alatt. A megkérdezettek döntő többsége (70%) úgy emlékszik, hogy legalább hetente többször olvastak nekik annak idején és abban sincs változás, hogy megközelítőleg minden tizedik gyermek nyilatkozza, hogy emlékei szerint nem olvastak neki rendszeresen. (Bozsó-Patkósné, 2023; 2024) A mintánk mindkét alkalommal nagyvárosi általános iskolákból és gimnáziumokból került ki, amit figyelembe kell venni most is, mint minden kérdés esetében.

3. diagram: 10-18 éves diákok a szüleik otthoni olvasásáról így nyilatkoztak 2022-ben

Kötelező olvasmányok

Tekintettel arra, hogy a kötelező olvasmányok a közoktatásban tanuló fiatalok életének részét képezik, joggal feltételezzük, hogy erről is van véleményük, ami befolyásolhatja a szabadidős olvasáshoz való viszonyukat is. A vizsgálatba bevont 10-18 évesekről elmondható, hogy egyértelműen kritikusabbak lettek iskolai olvasmányaikkal kapcsolatban. Kevésbé tartják azokat érdekes és értékes műveknek, és jelentősen nőtt azok aránya, akik örömmel fogadnák a lista frissítését. 2022-ben a gimnazistáknak már háromnegyed része úgy érzi, hogy inkább elavult, őket kevésbé érdeklő könyveket adnak ki nekik, és csak negyedük nyilatkozik úgy, hogy ezek többségében érdekes, értékes művek. A korábbi felmérés alkalmával ugyanilyen gimnáziumi környezetben még a fiatalok több mint fele (55%-a) az elfogadóbb, elismerőbben nyilatkozókat tartotta a felső tagozatosok esetében is. A 4. diagram a két felmérés összevethető mintáin mért eredményeket mutatja, melyen jól követhető az elfordulás a klasszikus kötelező olvasmányoktól.

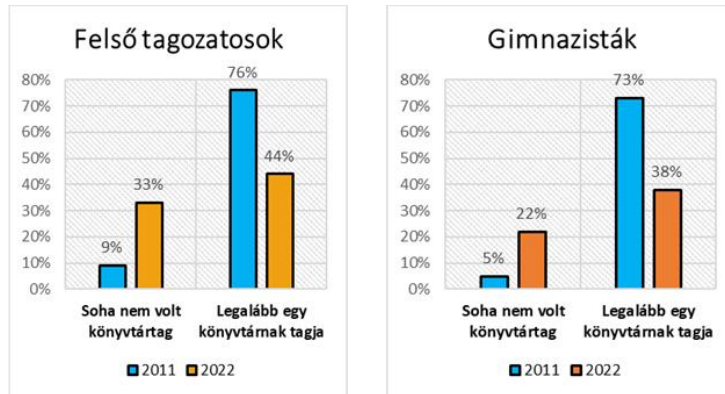

4. diagram: A kötelező olvasmányokról alkotott vélemények alakulása a két adatfelvétel adatai alapján

Könyvek beszerzése, könyvtári tagság

Felméréseink többek között azzal a szándékkal készülnek, hogy képet kapjunk az olvasási szokásokon túl a könyvtárak használatáról, az azokkal szemben támasztott igények alakulásáról is. Éppen ezért mindig szerepel a kérdőívben kérdés a könyvtári tagságra vonatkozóan. Az előzetes várakozásokat alulmúló eredmények születtek 2022-ben ezzel kapcsolatban (5., 6. diagram). Bár az várható, hogy a közkönyvtárakba történő beiratkozás egyre alacsonyabb számú lesz a fiatalok körében, hiszen az interneten tájékozódni számukra már egyszerűbb megoldást nyújt, de joggal feltételeztük, hogy egy könyvtárnak legalább tagjai a diákok, hiszen az iskolába

történt beiratkozás alkalmával automatikusan tagjai lettek az ottani könyvtárnak is. Az eredmények azt mutatják, hogy ennek a diákok egy része nincs tudatában, ugyanis a vártnál lényegesen többen nyilatkoztak úgy, hogy nincs érvényes könyvtári tagságuk. Ez a gimnazisták esetében kis részben magyarázható lehet azzal, hogy a járvány idején kezdték meg tanulmányukat, de inkább az állhat a háttérben, hogy nem tudatosítják elég nyomatékosan a fiatalokkal ennek tényét, illetve nem kapnak olyan feladatokat, melyek teljesítése kapcsán ez számukra nyilvánvalóvá válna. (A diagramokról a hiányzó válaszadók a „korábban voltam, de már nem vagyok könyvtári tag” választ jelölték meg.)

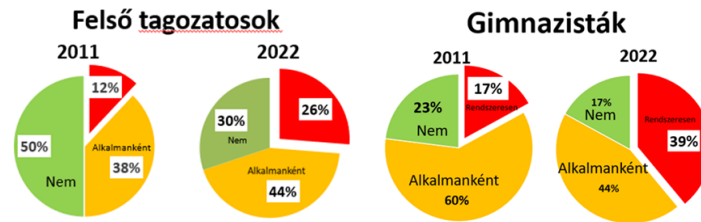

5., 6. diagram: könyvtári tagság a megkérdezettek körében a két adatfelvétel alkalmával

A meglévő könyveiket tehát jellemzően nem könyvtárakból kölcsönzik. Ezt erősítették meg a beszerzési forrásokra vonatkozó kérdésre érkezett válaszok is, hiszen a könyvtár mint forrás az utolsó helyekre csúszott vissza. A 10-18 évesek változatlanul leginkább vásárolják a maguk olvasókönyveit. Ezt már az ajándékozás útján történő hozzájutás követi és az internetről történő letöltés, míg visszaesett azok aránya, akik otthoni könyvtárból választják ki az olvasnivalót vagy települési, esetleg iskolai könyvtárat vesznek ehhez igénybe.

Az olvasás kifejezés hallatán az asszociációs kérdésre mindkét mérés alkalmával hasonló válaszok érkeztek. A legtöbb tanulónak a „könyv” jut eszébe, de a legtöbbször leírt képzetársításokról elmondható, hogy inkább pozitív töltetűek, hiszen a kikapcsolódás, pihenés, nyugalom, valamint a fantázia, az élmény és a szabadidő kerül elő sűrűn a kötelező irodalomtól. Az olvasással kapcsolatos asszociációk középiskolai korosztályhoz kötődő vizsgálatának eredményei a középiskolásoknál 2016-ban az alábbi sorrendet mutatták: 1. könyvek, 2. pihenés/kikapcsolódás, 3. fantázia/képzlet, 4. élmény/szabadidő, 5. betűk/szavak, 6. tudás/információszerzés (Dobosné 2017: 40-41) A 2022-es adataink hasonló fontossági sorrendet tükröznek: 1. könyv, 2. nyugalom, 3. kikapcsolódás, 4. kötelező irodalom, 5. fantázia, 6. szabadidő, idő.

Sok olvasásra irányuló kérdésünk között egy olyan volt, amire a válaszokat egyértelműen pozitív változásként tudjuk értékelni. Ez az idegen nyelven történő olvasás egyre gyakoribbá válása (7., 8. diagram). Érdeklődésünket nem korlátoztuk nyomtatott tartalmakra, a kérdés a következőképpen hangzott: Szoktál-e bármit idegen nyelven olvasni (a kötelező feladataidon kívül)? A 2011-es felmérés alkalmával még sem a felsősök, sem a középiskolások mintáján nem érte el a 20%-ot azok aránya, akik ezt rendszeresen tették volna, 2022-re viszont mindkét esetben jelentős növekedés volt tapasztalható. Mindkét vizsgált korosztályban kétszeresére nőtt az idegen nyelven rendszeresen olvasók aránya, miközben csökkent azoké, akik ezt soha nem teszi meg.

7.–8. diagram: A kötelező feladatokon felül történő idegen nyelven olvasás gyakorisága a két adatfelvétel alkalmával

A felső tagozatosok kedvenc olvasmányai

Az idegen nyelven való olvasás megnövekedése fontos pozitív változás a két szegedi felmérés között. Az elsősorban – vélhetően angol nyelvű – olvasás forrása és oka részben a kedvenc könyveket és szerzőket tematizáló kérdésekből is kiderül. A felső tagozatosok kedvenc könyveinél, illetve a kedvenc könyvek szerzőinél megfigyelhető változások a következők.

	2011 Szeged	2022 Szeged	2017 országos	2019 országos
1.	Stephenie Meyer (20) J. K. Rowling	Leiner Laura (68)	Gárdonyi Géza (25)	J. K. Rowling (20)
2.	Agatha Christie (8)	J. K. Rowling (56)	Molnár Ferenc (17)	Jeff Kinney (16)
3.	Jeff Kinney (5)	Jeff Kinney (42)	J. K. Rowling (7) Jeff Kinney Jókai Mór	Molnár Ferenc (13)
4.	Thomas Brezina (4) Darren Shan J. R. R. Tolkien	Geronimo Stilton/ Elisabetta Dami (23)	Leiner Laura (6)	Fekete István (10)
5.	Meg Cabot (3) Tea Stilton	Molnár Ferenc (29)	Móra Ferenc (5) Móricz Zsigmond	Gárdonyi Géza (8)
6.		J. R. R. Tolkien (14) Gárdonyi Géza	Mikszáth Kálmán (4) Erich Kästner	Fazekas Mihály (7)
7.		Rick Riordan (12)		Leiner Laura (6)
8.		Colleen Hoover (11)		Erich Kästner (5) Jókai Mór
9.		Berg Judit (5) Rupi Kaur		Berg Judit (4)
10.		Agatha Christie (4) Kisimoto Maszasi		

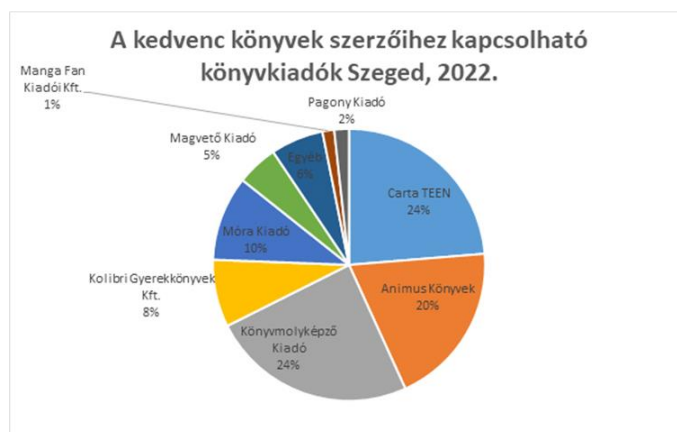
2. táblázat: Felső tagozatosok kedvenc könyvei –szerzők szerint

A 2. táblázatban a 2011-es és '22-es szegedi kutatások adatai mellett szerepelnek a 2017-es és 2019-es országos reprezentatív kutatás adatai is (Bozsó et al. 2011; Tóth 2020). Látható, hogy több szerző, Stephenie Meyer, Thomas Brezina, Darren Shan és Meg Cabot már nem szerepel a későbbi listákon. A kiesett szerzők által képviselt műfajok viszont más szerzőkhöz kapcsolódva megjelennek. A romantikus vonalat és a naplóregény műfaját az új szerzőként belépő Leiner Laura képviseli. A lányregények újabb generációját képviselő írónő könyvei mellett Colleen Hoover regényei és Rupi Kaur versei már fiatal felnőtt nőkhöz szóló tartalmak. Rajtuk keresztül az irodalmi pedofília jelensége is megfigyelhető, ezt úgy értelmezzük, hogy a felsős lányok felfelé választanak, nem az életkoruknak megfelelő tartalmakat olvassák (Stiblar 2008; Urbanik 2023). Az információkhoz való könnyű hozzáfutás társul azzal, hogy érzelmileg még nem igazán érettek felső tagozatban az elérhető tartalmak feldolgozására. A közösségi platformok, s elsősorban a TikTok alkalmazáson belül működő könyves közösség, a BookTok komoly véleményvezérként alakítja a fiatalok olvasási szokásait körülbelül 15 éves kortól, de ahogy a kutatásunk 2022-es adatai mutatják, már korábban is. A TikTok könyvpiaci szerepét tárgyaló írásban ez – a mi kutatásai adataink alapján is igazolható változás – a következőképpen fogalmazódott meg: „Az *Alkonyat*-sorozattal 2005-ben érkező paranormális romantikus lázat a BookTok korszakában felváltották a modern, erős, női szereplők körül forgó, pszichológiai drámával terhelt szerelmi történetek” (Rajna 2023: 37).

A BookTokon rövid, zenei aláfestéssel kísért médiatartalmakat, videókat készítenek az olvasók, elsősorban a fiatalok, melyekben fontos szerepet kap a könyv fizikai megjelenése, a borító, idézetek kiemelése, és az olvasmányélmények artikulálása videó formájában. A könyvkiadók is kezdik felfedezni ezt az új felületet, mellyel minden eddiginél több embert lehet elérni, s különösen egy olyan réteget, a 15 év feletti kamaszokat és a fiatal felnőtteket, akik korábban nem voltak ilyen erősen a könyvkiadás fókuszában. A BookTok felhasználási lehetőségeiről az iskolai könyvtárakban is születnek már kutatások és ajánlások. (Moore et al. 2023; Roberts 2021) A felső tagozatnál viszont a közösségi média 13 életévben meghúzott korhatárával számolni kell, tehát ez valójában a hetedik és nyolcadikos diákok eléréséhez egy lehetséges út.

Ha a könyvkiadók szempontjából (9. diagram) vizsgáljuk meg a szegedi 2022-es kutatás kedvenc könyves listáját, akkor onnan is a nemzetközi trendekhez juthatunk el. A könyvkiadók megállapítása a kötelező és a klasszikussá váló szerzők esetében némi nehézséget jelent. A kötelező irodalmak szempontjából több kiadó is érintett lehet. Molnár Ferenc esetében a szerzői jogi védelem 2023-ban lejár, s bár eddig a Móra Kiadó adta ki a *Pál utcai fiúkat*, 2023-tól több kiadó, különféle kiadásokkal jelenik meg a könyvpiacra. Gárdonyi Géza esetében, mivel nála a szerzői jog már az 1990-es évek elején lejárt, sok kiadó adja ki párhuzamosan a munkáit. A Pagony Kiadó, bár az egyik legigényesebb jelenlegi gyermek és ifjúsági irodalmi könyvkiadó, mégis valószínűleg csak az egyre több iskolában olvasatott *Rumini* sorozat miatt került fel a listára.

A klasszikussá váló szerzőknél Tolkien esetében, bár több kiadó megjelenteti a műveit, a Magvető Kiadót jelöltük meg. Agatha Christie könyvei olyan sok kiadásban és sorozatban jelennek meg az 1930-as évektől, hogy nem kötöttük egy kiadóhoz sem a műveit, ezeket a nem egyértelműen kiadóhoz köthető eredményeket az egyéb kategóriában összesítettük.

9. diagram: A felső tagozatosok kedvenc könyveinek szerzőihez kapcsolható könyvkiadók. Szeged, 2022.

A könyvpiac trendjeire érzékenyen reagáló kiadó a szegedi székhelyű Könyvmolyképző Kiadó, melynek könyvei nagy számban vannak jelen a szegedi olvasáskutatás 2022-es kedvenc könyvekre vonatkozó válaszaiban. A választott szerzők közel negyedét, 24%-át a Könyvmolyképző adja ki. Ide tartoznak Jeff Kinney könyvei, az *Egy Ropi naplója* sorozat, Rick Riordan sorozatai, például a talán legismeretebb *Percy Jackson*, Colleen Hoover és Rupi Kaur könyvei. A kiadó gyakorlata, hogy a könyveket az eredeti angol borítóval jelenteti meg, erre kerül fel a magyar cím és ajánló. Ennek egyik oka lehet a nemzetközi trendekhez való kapcsolódás igénye, a könyv fizikai megjelenésének fontossága, melyet a Bookstagram és a BookTok különösen felerősített. Bár ugyanezen okok miatt a fiatalok egy része szívesen veszi, veteti meg szüleivel az angol nyelvű kiadásokat, s itt egy újabb motiváció jelenik meg az idegen nyelvű olvasás mellett.

2011-ben a könyvkiadók százalékos megjelenítése (10. diagram) a következő volt a szegedi kutatásban:

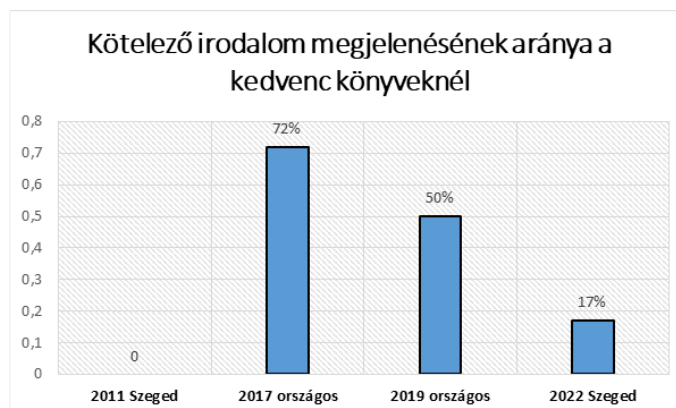

10. diagram: A felső tagozatosok kedvenc könyveinek szerzőihez kapcsolható könyvkiadók. Szeged, 2011.

A Könyvmolyképző Kiadó jelenléte nagyobb százalékban volt jelen 2011-ben, viszont kevesebb szerzővel. A másik bő negyed az Animus Kiadó foglalja el a *Harry Potter* könyvekkel. 2022-re a Leiner Laura könyvek belépésével ennek a három kiadónak a jelenléte kap közel egy-egy negyedet és a maradék egy negyeden osztoznak a könyvpiac további szereplői, s a három kiadó közül a Könyvmolyképző az, amely több szerzővel és több sorozattal van jelen. Valószínűleg arról lehet szó, hogy a kiadó jó érzékkel választ a nemzetközi trendek alapján a kínálatába.

S hogy hogyan jelennek meg ezek a nemzetközi trendek, azt jól mutatja a magyar és a külföldi irodalom aránya a listákban. 2011-ben csak külföldi szerzők szerepelnek, majd 2022-ben már megjelennek magyar szerzők is a szegedi listákon. Az országos kutatás adataira sok a kötelező irodalom, ez okozza a magyar nyelvű szerzők nagyobb arányát.

Utaltunk rá korábban, hogy a kötelező olvasmányokkal kapcsolatban egyre kritikusabbak a diákok. Ez nem jelenti azt, hogy ne jelennének meg mégis a kedvenc olvasmányokat firtató kérdésre adott válaszok között (11. diagram). Ezek azonban nem feltétlenül a válaszadó olvasottságát jelzik, különösen ebben az életkorban. 2011-ben egyáltalán nem szerepelt kötelező irodalom a szegedi listán. 2022-ben a válaszok 17%-a a kötelező irodalmat jelöli. Az országos reprezentatív kutatásban 2017-ben 72% a kötelezők aránya, 2019-ben 50%, tehát csökkenő tendenciát mutat. Míg a szegedi kutatásban 11 év elteltével kis számban, de megjelentek kötelező irodalmak a kedvencek között, addig az országos kutatásban ellentétes irányú tendenciát tapasztaltak: csökkent ezek említésének aránya.

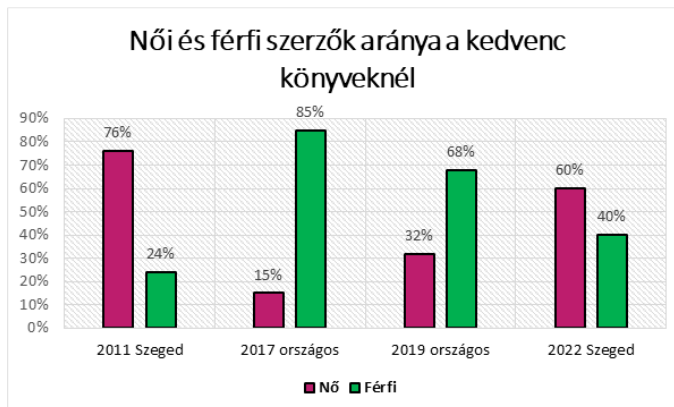

11. diagram: A kötelező irodalom megjelenésének aránya a kedvenc könyveknél a 4 olvasáskutatásban a felső tagozatos korosztály válaszaiban

Arató László, a Magyartanárok Egyesületének elnöke időről időre publikál a kötelező irodalom lehetséges alternatíváiról, s arról is, hogyan hat az olvasóvá nevelésre, ha nem elég korszerű a kötelező irodalom. Javaslatát a közös és kölcsönös olvasmányokra a felső tagozaton egy lehetséges út lehet az olvasóvá nevelés felé, kérdés, hogy az alaptanterv mellett mi valósítható meg (Arató 2013). Erre vonatkozóan az általunk megkérdezett diákoknak is voltak javaslatai.

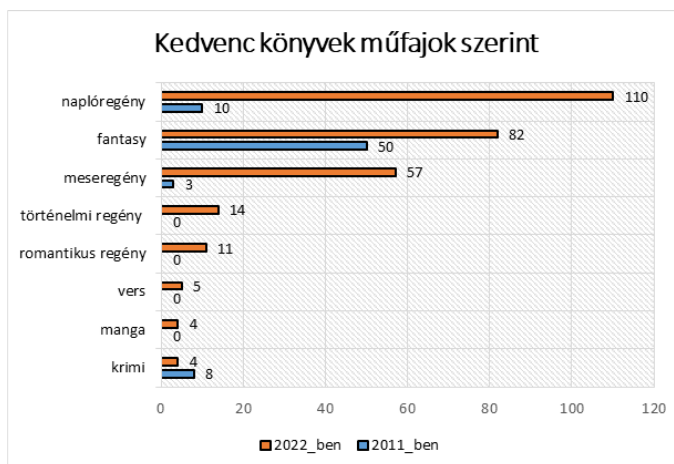
A kedvenc könyvek között szereplő kötelező irodalmakat Molnár Ferenc vezeti: 59-en válaszoltak a kérdésre a *Pál utcai fiúkkal*. Az *Egri csillagok* írója, Gárdonyi Géza 47-szer szerepel. Egyetlen női szerző van, aki a kötelező irodalomból szerepel, Berg Judit a *Rumini* révén.

Érdekes ránézni a szerzők nemére is (12. diagram). A szegedi listákon megjelenő arányok oka részben a kötelező irodalmakban alulreprezentált női szerzők (Menyhért 2013) kompenzálásként értelmezhető választott irodalom lehet. Kötelező irodalomként Szabó Magda és az utóbbi években Berg Judit neve merül csak fel. Az országos listában, mivel az nagyrészt a kötelező irodalmak felsorolása, más arányok mutathatók ki.

12. diagram: Női és férfi szerzők aránya a kedvenc könyveknél a felső tagozatos korosztály válaszaiban.

A műfajok vizsgálatakor (13. diagram) egyrészt jól megmutatkozhatnak a felső tagozatosok olvasási választásainak sajátosságai, viszont a szinte minden műfajban jellemző műfajkeveredés miatt az egyes műfajok jelenléte nem határozható meg pontosan.

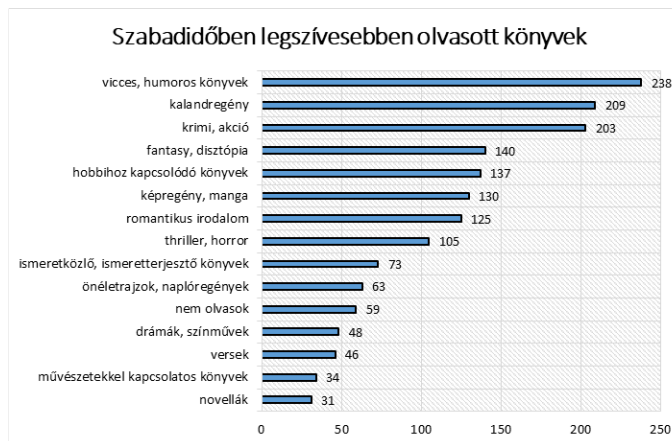
13. diagram: Kedvenc könyvek műfajok szerint a felső tagozatos korosztály válaszaiban. 2011, 2022. Szeged

Műfajok szerint 2011-ben a fantasy vezet, s 2022-re az előzőhöz képest újabb műfajok is felkerülnek a listára: a vers, a manga, a történelmi és a romantikus regény. Természetesen ezek a műfajok keverednek, s nehezen mutatható ki egyik-másik egyértelmű túlsúlya. Leiner Laura a naplórégényhez és a romantikus regényhez egyaránt besorolható. A manga megjelenése a listában szintén egy erős nemzetközi trend nyoma, és lokális vonatkozása is lehet. Ez utóbbinak oka lehet, hogy a képregényhez kapcsolódó szubkultúrát Szegeden a Somogyi Károly Megyei

Könyvtár a rendszeresen megrendezett Képregény fesztivállal és a Stefánia Fiókkönyvtár Szegedi képregény-klubjával is aktívan támogatja. „... a mangáknak kezdettől fogva a szórakoztatás volt a célja, azonban a popkultúra olyan jelentős részévé váltak, hogy a XX. századra felismerték, az oktató jellegű történetmesélés, a kultúra megismertetése és a konfliktuskezelés megtanítása sem hiányozhat belőlük” (Farkas 2018: 141).

A két legnépszerűbb kategória a naplóregényeké és a fantasyé. A naplóregények elsősorban lányok által kedvelt változatai a Leiner Laura könyvek, melyek hibrid műfajúak, a romantikus regényekhez is besorolhatók. Különösen a Szent Johanna Gimi sorozat örvend nagy népszerűségnek. Böszörményi Gyula a sorozat 7. kötetének megjelenésekor a sorozat sikerének titkát abban látja, hogy „a mai tinikhez szól, az ő életüket mutatja be érdekesen, izgalmasan, olykor humorosan, máskor pici sajjággal a lélekben-szívben, de közben csal is egy icipicit: szebbnek mutat mindent, mint amilyen valójában. A Szent Johanna gimi sorozat azért szerethető (sőt, sok olvasója szerint imádható), mert olyan Magyarországot, sulit, családot, közösséget álmodik a tiniknek, amilyenben élni volna jó – amilyenben élniük kellene” (Böszörményi 2012). Tehát a hétköznapi élet egy megemelt, idealizált változatáról van szó, mely tömegeket tesz olvasókká. A naplóregények inkább fiúk által kedvelt változata az *Egy Ropi naplója*, ami illuztrációival, hétköznapi helyzeteivel és humorával köti le az olvasókat. A másik legnépszerűbb műfaji kategória a fantasy irodalomé, melynek olvasási motivációja éppen a hétköznapi életből való menekülés (Felek 2013).

Volt külön kérdése a kérdőívünknek a műfajokra vonatkozóan is: „Milyen műfajú könyveket olvasol a legszívesebben szabadidőben? (A leggyakrabban olvasottakat jelöld!)”

14. diagram: A legszívesebben olvasott műfajok a felső tagozatos korosztály válaszaiban. 2022, Szeged

A legtöbb választás a vicces, humoros könyvekre (14%) esett, a kalandregények (13%) szintén nagyon kedveltek, s 3. helyen szerepel a krimi, akció 12%-kal (14. diagram). Ezek a számok nincsenek igazán párhuzamban a kedvenc könyvek műfajaival. Ennek oka lehet az is, hogy nem pontosan tudják a diákok meghatározni az egyes műfajokat és gyaníthatóan inkább tematikus kategóriaként kezelték a válaszlehetőségeket, melyeknek a hívószavai az első három esetben a vicces, humoros, a kaland és az akció lehettek. A fantasy, disztópia kategóriája 9%-ban, a romantikus irodalom, a képregény, manga és a hobbihoz kapcsolódó könyvek 8-8%-ban, a thriller, horror 6%-ban került kiválasztásra. A fantasy, disztópia együttes szerepeltetése nem volt szerencsés választás a felkínált kategóriákban. Egyrészt a kedvenc könyveknél 2. helyen szereplő *Harry Potter* sorozatot valószínűleg nem ebbe, hanem inkább a kalandregény kategóriába sorolják a tanulók, illetve a disztópia őket még kevésbé érintő, s a fantasy-től jelentősen eltérő műfaj. A romantikus irodalom a listavezető Leiner Laura könyveinek jellemzőihez képest kevés szavazatot kapott. Kérdés, vajon milyen műfajba sorolnák be az olvasói. A romantikus irodalom mellé kerülő képregények és a hobbihoz kapcsolódó könyvek inkább érdeklődési irányokat mutatnak. A thriller és a horror pedig majd inkább a következő korosztály, a középiskolások kedvelt műfajai lesznek.

Ha idővonalon tekintünk rá a kedvenc olvasmányok szerzőire, akkor a 2011-es lista bő 80 évet fog át, s a klasszikus szerzők jelentik az egyik végpontot, az idővonal másik végén a friss irodalom látható. A kettő közti rész pedig változik. A 2022-es listában a kötelező irodalmak megjelenése miatt egészen a 20. század elejére kitolódik a kezdőpont és a kutatást megelőző évekig tart. Agatha Christie, Tolkien és Rowling kapcsán egyértelmű a klasszikussá válás folyamata, míg a friss irodalmak a mindenkori változókat mutatják. Az adatok egy korábbi elemzésében generációk szerint csoportosítottuk a kedvenc könyvek szerzőit (Urbanik 2023: 47), amiből az derült ki, hogy a Z-generációs olvasók a klasszikusokon kívül leginkább az X generációs szerzők műveit olvassák, de már megjelennek az Y-os szerzők is a választásaik között.

Tendenciaszerűen megállapítható, hogy a tanulókat az olvasmányok kiválasztása szempontjából a barátok mellett erőteljesen befolyásolja a közösségi média, a nemzetközi trendeket ezen keresztül követik, és ehhez kapcsolódnak az olvasandó könyv kiválasztásában, kevésbé a tanárok, szülők javaslatára választanak olvasnivalót.

Összefoglalás

A trendkutatásunk első két adatfelvételének eredményei megerősítik a Z generációval kapcsolatban kialakult véleményeket. A digitális bennszülöttek első generációja azonban messze nem egységes az általunk vizsgált jelenségek tekintetében. A mért különbségek döntő többségében a technológiai – és az ehhez kapcsolódó készségek – fejlődésére vezethetőek vissza, de nem hagyható figyelmen kívül, hogy a két mérésünk között zajló pandémia is lenyomatot hagyott ezen a generáción.

Röviden elmondható, hogy bő egy évtized alatt csökkent a szabadidejükben könyvet olvasó fiatalok aránya, és 45%-ról 75%-ra nőtt azoké, akik a nekik kötelezőként kiadott iskolai olvasmányokkal kapcsolatban is kritikusabban foglalnak állást. Lehangelő látni, hogy az olvasás még tovább veszített népszerűségéből a szabadidős tevékenységek között, de némi bizakodásra ad okot, hogy a diákoknak vannak ötleteik, javaslataik, melyekkel a kötelező olvasmányok rendszere megreformálható lenne úgy, hogy nagyobb lelkesedéssel teljesítsék a feladatot.

A családi háttér és az otthoni környezet, a szülői minta továbbra is meghatározó az olvasási szokások alakulására nézve, de látványosan csökken az otthoni könyvtárak mérete a nyomtatott tartalmak népszerűségével együtt. Egyre többen használják az internetet olvasásra (ott viszont jellemzően rövidebb szöveges tartalmakat részesítve előnyben), de ha könyvekről van szó, a többség még mindig vásárolja azokat, még ha fokozatosan nő is a letöltések aránya. Ami egyértelműen háttérbe szorul mint beszerzési forrás, az az otthoni-, a települési- és az iskolai könyvtár.

Az olvasmányokhoz való hozzájutáson kívül már az azokról való tájékozódás forrásai is sokat változtak a vizsgált időszakban. A közösségi média vagy éppen a FOMO jelensége is lehet az oka annak, hogy a Z generáció végén a felső tagozatosok már sokszor felfelé választanak olvasmányokat maguknak, azaz nem életkoruknak megfelelő tartalmakat olvasnak. Erre pedig némely könyvkiadók rendkívül jól tudnak reagálni és kínálatukat ennek megfelelően bővíteni. Ugyanez a jelenség ösztönzi a nemzetközi trendekhez való csatlakozást, mely az idegen nyelven olvasás motivációjaként is megjelenik a válaszokban.

A két adatfelvétel alkalmával általunk vizsgált több, mint 1500 diák döntő többségében a Z generációhoz tartozik, de az első évfolyamaik értelemszerűen hasonlítanak a legifjabb Y generációsokra, míg az utolsóként vizsgált „zék” már az alfákkal rokon vonásokat mutatnak. Így mi a magunk részéről nem ragaszkodunk a generációs felosztáshoz, inkább a továbbiakban is azon dolgozunk, hogy az olvasási szokásokban bekövetkező változásokat tudjuk követni egyfelől a szegedi városi mintán, másfelől minél több összehasonlításra lehetőséget adó adatfelvételek révén. Ez utóbbiak keretében kisebb települések és határon túli magyarok lakta területek vizsgálatával bővítenénk kutatásainkat a témában.

Irodalom

Arató L. (2013). Közös és kölcsönös között – új olvasmányok a felső tagozaton. (Esettanulmány és ajánlat). *Könyv és nevelés*, (15)4, 89–98.

- Bereczki E. (2022). *A rejtélyes Z generáció: együttműködés a mai tizen- és huszonévesekkel*. HVG-könyvek.
- Bozsó R., Baráthné Hajdu Á., Harkai D., Pajor E., Patkósné Hanesz A. (2011). *Olvasási szokások a tizenévesek körében Szegeden – Kutatási beszámoló*. SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézet.
- Bozsó R., Patkósné Hanesz A. (2023). Unalom? Nyugalom? Izgalom? Szegedi gimnazisták olvasási szokásai és azok változásai egy évtized alatt. DOI:10.14232/kapocs.2023.2.29-39 *Közösségi Kapcsolódások Kapcsolódások – tanulmányok kultúráról és oktatásról*, 3(2), 29–39.
- Bozsó R., Patkósné Hanesz A. (2024). *Olvasáskutatás újratöltve – szegedi fiatalokra irányuló felmérések eredményeiről*. Durkó Mátyás Emlékkonferencia 2022. (megjelenés alatt)
- Böszörményi Gy. (2012). Szuper Lol! és megalájk – így nyomulnak ma a gimisták! *Librarius*, <http://librarius.hu/2012/12/08/megjelent-a-hetedik-eszjege/> Utolsó letöltés: 2024. 03. 27.
- Csüllög K. (2012). Időtöltés online és offline. *Jelkép* 2012/1–4. https://communicatio.hu/jelkep/2012/1_4/csullog_krisztina.htm Utolsó letöltés: 2024. 03. 27.
- Dobosné Brezovszky A. (2017). Olvasás – könyv – könyvtárhasználat: Somogyi-könyvtári felmérés a középiskolások könyv- és könyvtárhasználati szokásairól. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, (26)7, 36–45.
- Farkas K. (2018). A manga vonzásában. *Műhely*, (41)5-6, 139–141.
- Feleky M. (2013). Aki újra visszavezet bennünket Fantáziába – A modern irodalmi fantasy szülőatyja: J. R. R. Tolkien. *Könyv és nevelés* (15)2. https://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/aki_ujra_visszavezet_bennunket_fantaziaba Utolsó letöltés: 2024. 05. 02.
- Fromann R. (2017). *Játékoslét*. Typotex Kiadó. <https://edu.interkonyv.hu/konyvek/fromann-richard-jatekoslet/> Utolsó letöltés: 2024. 03. 27.
- Guld Á. (2022). *A Z generáció médiahasználata: jelenségek, hatások, kockázatok*. Libri.
- Menyhért A. (2013). *Női irodalmi hagyomány. Erdős Renée, Nemes Nagy Ágnes, Czöbel Minka, Kosztolányiné Harnos Ilona, Lesznai Anna*. Napvilág Kiadó.
- Moore, J., Evans, S., Schultz-Jones, B. (2023). From book talks to BookTok: An examination of school librarians' usage of online book communities. *IASL Annual Conference Proceedings*, DOI:10.29173/iasl8739 Utolsó letöltés: 2024. 03. 27.
- Nagy A. (1991). Keresik életük értelmét? *Olvasás, könyvtár, szocializáció*. OSZK KMK.
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*, 9(5), 1-6. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/10748120110424816/full/html> Utolsó letöltés: 2024. 03. 27.
- Rajna N. (2023). Könyvet a TikTokról? Avagy hogyan válhat egy közösségi portál könyvpiaci szereplővé. *Nők Lapja. A 100 legjobb könyv. Bookazine.* (3)1, 34-37.
- Roberts, E. (2021). The rise of BookTok. *School Librarian*, 69(4), 27.
- Steigervald K. (2020). *Generációk harca: hogyan értsük meg egymást?* Partvonal.
- Steigervald K. (2023). *Generációk harca a figyelemért: hogyan tanuljunk egymástól, egymásért?* Partvonal.
- Stiblar E. (2008). Átítatva az időtlenséggel. interjú. *Demokrata*, (10)29 <https://demokrata.hu/kultura/atitavta-az-idotlenseggel-76964/> Utolsó letöltés: 2024. 03. 22
- Szóke-Milinte E. (2020). *Információ – média(tudatosság) – műveltség: a Z generáció tanulása*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Tapscott, D. (2009). *Grown Up Digital: How The Net Generation Is Changing Your World?* McGraw–Hill Professional.
- Tari, A. (2011). *Z generáció*. Tericum Kiadó.
- Taylor, D. (1981). The family and the development of literacy skills and values. *Journal of Research in Reading* (4)2, 92–103.
- Töröcsik M. (2015, szerk.). *A Z generáció magatartása és kommunikációja*. Pécsi Tudományegyetem.
- Tóth M. (2020). A 3-18 év közötti hazai lakosság olvasási és könyvtárhasználati szokásai 2019-ben. In: *„Az én könyvtáram” program. Módszertani mozaikok. Kutatások és válogatott tanulmányok gyűjteménye*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 318–360.
- Tóth M. (2022). *A könyvtárak társadalmi szerepei empirikus kutatási adatok tükrében*. Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár
- Urbanik, T. (2023). Generációs olvasmányok? Irodalmi pedofília?: A 2022-es szegedi olvasáskutatás toplistái. *Közösségi Kapcsolódások – tanulmányok kultúráról és oktatásról*, 3(2), 40–48. DOI:10.14232/kapocs.2023.2.40-48
- Varga I. L. (2017). *Észbontó: levelek Borcsinak: hasznos tanácsok a Z-generáció és szülei számára*. Bagolyvár.